

Nyugdíjrendszerek: magán vagy állami? Nyugdíjparadigma-irányzatok a finanszírozás szemszögéből

A tanulmány elsősorban európai gazdaságok nyugdíjrendszereinek helyzetét elemzi finanszírozási szempontból. Jelen cikkben egy korábban végzett OECD-országok közötti (Holtzer [szerk.] 2010), illetve egy európai országok közötti (Havran [2011]) elemzésre alapozva, az ott talált nyugdíjparadigmák által csoportosított, jellegzetes országcsoportokat vizsgálja. Az összegyűjtött nemzetközi statisztikákat felhasználva, összeveti a választott paradigmákat a számított (elvi) belső járulékkulcs mértékével. A közös paradigmavonásokat mutató, angolszász hagyományú skandináv, kontinentális, dél-európai és poszt-szocialista országokban a csoportokon belül finanszírozási különbségek is láthatók. A finanszírozás szempontjából három csoportot lehet találni: 1. Alacsony járadékkulcsos országok, ahol pénzügyileg elegáns megoldást alkalmaznak, de a szociális időskori jövedelemellátás funkciója sérülhet. 2. Közepes járadékkulcs, ahol van játéktér a paradigmák kialakításában, mert képesek működni, és az értékrendek, hagyományok szerint választanak szisztémát. 3. Magas járadékkulcs, ahol általában a gazdasággal is baj van, és a paradigmák változtatásával legfeljebb enyhíteni lehet a problémákon, ha a gazdasági-foglalkoztatási helyzet nem javul. A tanulmány nem a magán- és állami nyugdíjrendszerekben várható kifizetéseket hasonlítja össze, hanem a jelenleg fennálló, országos szintű kockázatokat és lehetőségeket veszi sorra.

1. BEVEZETŐ

A tanulmányban az egyes országok, országcsoportok finanszírozási helyzetét veszem sorra. A finanszírozás nehézsége elsősorban demográfiai, foglalkoztatottsági és gazdasági kérdés, amelyre a nyugdíjrendszer változtatásokkal válaszol. Van, amit paraméterek átalakításával (pl. nyugdíjkorhatár-emeléssel, nyugdíjszintek változtatásával, indexálásával) lehet orvosolni, de van olyan, amire csak paradigmaváltással van gyógymód. Ilyen ok lehet például az idősek arányának a növekedése. Természetesen akad olyan kérdés is, amit a nyugdíjrendszeren belül nem lehet megjavítani, ez pedig a tartósan alacsony foglalkoztatottság. Szembeállítom a statisztikák alapján látható problémákat a megoldásokkal: van-e sikeres recept? Ami megoldás az egyik országban, az miért hatástalan egy másik országban? A cikket rövid konklúzióval zárom.

2. KIINDULÁS: FŐ PARADIGMAIRÁNYZATOK

Érdekes röviden áttekinteni a fő irányvonalakat, amelyeket a nagyobb, fejlettebb gazdaságokban látunk. Korábbi csoportosításokban készült már egy átfogó és egyben részletes elemzés a paradigmajegyekről és az OECD-beli országok csoportjainak jellemzőiről a Nyugdíj és Időskor Kerekasztal jelentésében (Havran [2010] in: Holtzer Péter (szerk.) [2010]). Az európai országok legfőbb jegyeit mutattam be az *Európai Tükör* számában (Havran [2011]). Most csak a kiemelt paradigmaváltozatokat mutatom be, országos sajátosságok nélkül. A definíciók a hivatkozott előzményekben visszakereshetők. Jelen cikkemben ilyen mélységű információ elégséges lesz a finanszírozási kérdések tárgyalásához. E cikkben nem alkalmazok mélyebb matematikai modellezést sem, a minőségi összefüggésekre koncentrálok. A nyugdíjrendszerek matematikai megközelítéséről *Simonovits András* [2002] monográfiája ad értékes eligazítást. A nyugdíjparaméterekkel is csak érintőlegesen foglalkozom, a paraméterekről részletes nemzetközi összehasonlítást *Kovács Erzsébet* [2008] végzett.

Nyugdíjparadigmának nevezem a nyugellátások finanszírozására és alapelveire, a jogosultságok gyűjtésére, illetve a kezelt kockázatokra vonatkozó jellemzőket. Paradigma kérdése, hogy egy ország állami alrendszere szolgáltatással meghatározott (DB), egyéni számlás (NDC), vagy pontrendszerrel határozzák meg a jogosultságokat. Paradigmajegyek a magánrendszer működésének formái is. A korábbi munkákban az International Social Security Association adatbázisa (ISSA [2011]), valamint az OECD Pension at a Glance (OECD [2009], OECD [2008] kiadványai adták a legtöbb hiteles forrást. A tipizáláshoz *Yermo* [2002] rendszertanát vettem alapul, *Góra és Palmer* [2004] besorolásával kiegészítve.

Öt jellegzetes irányvonalat lehet megkülönböztetni a fejlett országokban. Az öt jellegzetes irányvonal elsősorban földrajzi határokhoz vagy kulturális háttérhez kapcsolható. Az öt irányvonal és fő jellemzőik (itt csak kiemelt paradigmajegyekre koncentrálna, részletesen lásd Havran [2011]) a következők.

Az *angolszász hagyományú országok* tagjai: Írország, Új-Zéland, Ausztrália, Egyesült Királyság, Egyesült Államok és Kanada. Az angolszász hagyományú országok is két alcsoportra bonthatók. Írország, Új-Zéland és Ausztrália a „minimalisták” közé tartozik, ugyanis nincs jövedelemarányos állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszerük, hanem mindenkinek azonos összegű juttatást fizetnek (Új-Zélandon ez univerzális, a másik két országban szociális alapon történik). A másik alcsoportban (Egyesült Királyság, Kanada, Egyesült Államok) jövedelemarányos tb-rendszer üzemel. Mindegyik országban jellemző az érett, önkéntes magánpénztári rendszer.

Paradigmajellemzők alapján a *skandináv országok* közé sorolom Svédországot, Finnországot, Norvégiát és Dániát. A skandináv országokban a magánmegtakarítások szerepe jelentős. A skandináv társadalombiztosítási rendszerek erősen jövedelemarányosak (kivétel Dánia, ahol nincs jövedelemarányos rész). Svédországban NDC, Norvégiában pontrendszer, Finnországban DB alapú állami nyugdíjrendszer működik, Dániában csak alapnyugdíj van. Dániában kötelező, a többi skandináv államban önkéntes magánpénztárakat találunk.

A *dél-európai országok*, vagyis Olaszország, Görögország, Spanyolország, Portugália is önálló csoportot alkot a paradigmaterképen. A dél-európai országokban szinte kizárólag állami, jövedelemarányos, felosztó-kirovó rendszerek léteznek. Jövedelemarányosan tör-

ténny nyugdíjfizetés jellemző ezekre a nyugdíjrendszerekre. Olaszországban NDC (egyéni számlás), a többi országban DB-rendszert találunk. Görögországban sok (szakmától függő) kezelője van a felosztó-kirovó DB-rendszernek. A magánnyugdíj egyik dél-európai államban sem igazán kiterjedt az angolszászokhoz képest.

A *kontinentális országokat* Ausztria, Belgium, Franciaország, Németország, Svájc, Hollandia alkotja. A kontinentális országokban közös vonás, hogy (Hollandia kivételével) van jövedelemarányos felosztó-kirovó elven működő társadalombiztosítási rész. Ez a rész DB-rendszer Ausztriában, Belgiumban, Svájcban és Franciaországban; Németországban (Norvégiához hasonlóan) pontrendszer van. Önkéntes magánpénztári rendszert találunk Németországban, Franciaországban és Ausztriában. Míg Németországban érezhetően létezik a magánpénztárakból szerzett nyugdíjjövedelem, addig Franciaországban, de még inkább Ausztriában ez csak jelképes: ebből a szempontból Ausztria és Franciaország is „dél-európai” jegyeket visel. A svájci (DB, DC), a belgiumi (DC) és a hollandiai (DB, DC) magánpénztári rendszerben kötelező a részvétel, mindegyik sok alapkezelővel működik. Hollandia rendszere leginkább Dániával mutat rokonságot: Hollandiában is egy viszonylag bőkezű alapnyugdíj létezik, emellett pedig kötelező magánpénztári tagság van.

Az utolsó irányzat a *poszt szocialista országoké*, tagjai a visegrádi négyek: Csehország, Szlovákia, Magyarország, Lengyelország. A volt szocialista államok nyugdíjrendszere mára eltérővé vált, de a közös kiindulási alap (felosztó-kirovó rendszer), a piac felé nyitás, valamint a párhuzamos gazdasági-társadalmi felépítés miatt ma is többnyire hasonló. A négy országból Lengyelországban NDC (egyéni számlás), Szlovákiában pontrendszer, a többi országban DB (szolgáltatással meghatározott) állami társadalombiztosítási rész van (Szlovákia régi rendszere DB volt). Míg Szlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon a felosztó-kirovó rendszer mellé kötelező magánpénztári alrendszert kezdeményeztek, addig Csehországban a magánpénztári tagságot választhatóként indították. Szlovákiában 2009 óta nem kötelező az egyéni számlás második pillér. 2010 év végén–2011 elején mind Magyarországon, mind Lengyelországban csökkentették a kötelező nyugdíjrendszer szerepét: vagy önkéntessé tették, mint Magyarországon esetében, vagy a befolyó járulékok nagyságát mérsékeltek, ahogy Lengyelországban. Bár Csehországban törekvések mutatkoznak a kötelező magánpénztári tagság bevezetésére, mára az egész országocsoport inkább közelített Dél-Európához, és távolodott a kontinentális paradigmáktól.

Érdemes megemlíteni, hogy *Augustinovic Mária* a visegrádi országokat összehasonlító munkájában már 1999-ben megkérdőjelezte azt a folyamatot, hogy ezek az országok magánnyugdíj-pénztári alrendszereiket képesek lesznek felfuttatni (Augustinovic [1999]).

3. AZ EGYES ORSZÁGOK FINANSZÍROZÁSI HELYZETE: ÖSSZEHASONLÍTÓ ADATOK

Elmondhatjuk, hogy a legtöbb országban a nyugdíjrendszerek fő paradigmajegyének kialakulásában a történelmi és kulturális háttérnek meghatározó szerepe volt. A fejlett tőkepiaccal rendelkező országokban a magánmegtakarításoknak nagyobb szerep jut, és így tovább. Jelentős kérdés Magyarországon is, mint mindenhol a világon, hogy a magán (elsősorban valamilyen tökefedezeti elvű) vagy az állami (elsősorban felosztó-kirovó elven finanszírozó) nyugdíjrendszernek legyen-e nagyobb a szerepe. A magyarországi nyugdíjpénztárak

hatékonyságáról sok cikk született már eddig is (fontos megemlíteni *Matits Ágnes* [2005] önkéntes pénztárakról, valamint *Matits* [2006], [2009], *Borza* [2010] magánpénztárakról szóló munkáit). Vajon a rendszerjegyeken kívül milyen minőségi eltérések vannak a választott utakban?

3.1. A járulékalapról és a nyugdíjkiadásról

A kérdés megválaszolásához segítségül hívom *Augusztinovics Mária* [1999] gondolatmenetét. *Augusztinovics* cikkében a járulékalap és nyugdíjkiadás összevetésével elemezte a visegrádi országok helyzetét. A szerző a következő gondolati sémát használta, amelyre jelen cikk is építeni fog:¹

$$\text{Járulékalap: } \alpha = A \frac{E}{A} \frac{\alpha}{E} = Aew$$

$$\text{Nyugdíjkiadás: } \beta = \frac{B}{N} \frac{\beta}{B} = Bnp$$

$$\text{Belső járulékkulcs: } \mu = \frac{\beta}{\alpha} = \frac{B}{A} \frac{n}{e} \frac{p}{w}$$

ahol

A = az aktív korúak száma,

E = a foglalkoztatottak száma,

$e = E/A$: foglalkoztatottsági intenzitás,

$w = \alpha/E$ átlagbér,

B = a nyugdíjas korúak száma,

N = a nyugdíjasok száma,

$n = N/B$ nyugdíjazottsági intenzitás,

$p = \beta/N$ átlagos nyugdíj.

A következőkben nézzük meg a fenti fogalmak jelentését!

A belső járulékkulcs azt jelenti, hogy az országos átlagjövedelem mekkora része válik nyugdíjjövedelemmé. Egy példával illusztrálva: ha egy egyén 100 Ft-ot keres adózás és járulékfizetés előtt, és 0,4 a belső járulékkulcs, akkor abban az évben 40 Ft-ot kap egy átlagos jövedelmű nyugdíjas. A példa sarkos, és csak finanszírozás-technikai szempontból igaz, hiszen az adott egyén a követelések és kötelezettségek rendszerében nem a másik ember nyugdíját fizeti be, hanem ezzel a társadalombiztosítónak való járulékbefizetéssel szerez jogosultságot arra, hogy majd ő is kaphasson nyugdíjat. A belső járulékkulcs magas volta nehézségeket jelenthet rövid távon, amennyiben a nyugdíjak jelentős része felosztó-kirovó rendszeren keresztül kerül a nyugdíjasokhoz. Lehet-e értelmezni a belső járulékkulcs jelentését vegyes rendszerekre (felosztó kirovó és tőkefedezeti alrendszer is tartalmazó rendszer) is? Igen, de csak annak ismeretében, hogy a nyugdíjak mekkora része érkezik tőkejövedelemből, és mekkora rész érkezik a felosztó-kirovó rendszerből. A számpéldánál maradva: ha a nyugdíjasok jövedelmének egynegyed része korábbi megtakarításaikból

¹ L. i. m. 660–661. o.

származik, akkor a példabeli 40 Ft-ból 10-et kapnak a tőkefedezeti rendszerből, 30-at pedig a társadalombiztosításból.

A B/A hányadosra mint a demográfia hatására tekinthetünk; a demográfiai hullámzás előre jól jelezhető és lassú változásokat jelent. Bár az idősek aránya emelkedik a nyugati társadalmakban, ennek nem kell óriási problémát jelentenie. Ötven-száz éves időhorizonton a születeskor várható élettartam növekedésével párhuzamosan emelkedik az aktív kor felső határa is.

Az n/e hányados – az intenzitások hányadosa – magában foglalja az aktivitási, a foglalkoztatottsági gazdasági jellemzőket csakúgy, mint a nyugdíjszerzési jogok szigorúságának, vagy éppen lazaságának hatásait is. Az aktivitási, foglalkoztatottsági problémák jelenléte hatványozottan nagyobb veszélyeket jelent, mint a demográfia változása: ha kevesen dolgoznak, akkor sem a jelenlegi nyugdíjjáradékokat nem lehet kifizetni, sem a jövőbeli járadékokra nem lehet megtakarítani. Sőt, jövedelem híján adót is nehezen lehet ilyenkor beszedni.

A p/w hányados önmagában nehezen értelmezhető, a nyugdíjrendszeren belül változtatható, makrojellegű mutató. Az időskori fogyasztás általában alacsonyabb szintű, mint az aktív korbéli fogyasztás, ennek megfelelően általában a nyugdíjak szintje is alacsonyabb. A p/w mutató két átlagot hasonlít össze, ennél fogva semmit sem mond a rendszer jövedelemarányosságáról, illetve egy adott társadalomban fennálló jövedelemegyenlőtlenségről sem. Ha egy országban a p/w arány alacsony, az jelentheti azt, hogy a nyugdíjasok nem kapnak a megélhetéshez megfelelő jövedelmet, és ekkor az időskori elszegényedés veszélyével állunk szemben. A magas p/w arány viszont túlzott terheket rakhathat a ma dolgozó generációkra, esetleg tömegek választják nyugdíjkor előtt a kedvezményes nyugdíjat, hiszen ezáltal közel a korábbi fizetésüknek megfelelő összeget kapnának munkavégzés nélkül.

3.2. Milyen eszközökkel rendelkeznek a nyugdíjrendszerek kialakítói a finanszírozás kockázatainak enyhítésére?

A nyugdíjrendszerben rövid távon is van lehetőség a rendszer paramétereinek átállítására. Ez lehet „finomhangolás”, de komolyabb pénzügyi hatást is hordozhat. A nyugdíjpolitikuskok a nyugdíjrendszer paraméterezésével csökkenthetik a p/w arányt, ha a másik két hányados nagyon magasra válna, de figyelembe kell venniük az időskori elszegényedés veszélyét is. A paraméterezés rejti általában a legnagyobb politikai kockázatot is: néhány rövid távon politikai szavazatokat jelentő intézkedéssel éppen a pénzügyi kockázatonövekedés felé tolódik el a rendszer.

Hosszabb távon paradigmátikus reformokra is lehetőség nyílik. Az egyik ilyen paradigma a tőkefedezeti elvű versus felosztó-kirovó elvű finanszírozás. A tőkefedezeti alrendszer képes csökkenteni a generációk közötti újraelosztást, amelynek egy része a demográfia hullámzásából adódik (B/A ráta). Azáltal, hogy egy adott kohorsz (generáció) a saját megtakarításait éli fel nyugdíjas éveiben (nem egyéni-, hanem kohorszszinten), kevésbé függ attól, hogy éppen hány aktív korú dolgozó van. Sajnos azonban figyelembe kell azt is venni, hogy egy olyan országban, ahol kevesen dolgoznak, a megtakarítások (részvények) értéke sem lesz feltétlenül magas.

A kétféle rendszerrel elérhető kockázat-diverzifikáció hatása országonként igen eltérő lehet. Lesz, amelyik országnál ez a hatás érvényesül, másoknál alig. A hatás érvényülése komoly kérdés a szakirodalomban (a vitát elindító cikk *Mankiw–Weil* [1988], a témáról magyar nyelven lásd *Mosolygó Zsuzsa* [2009] elemzését). A tőkefedezeti rendszer sem tudja

kezelné a generáción belüli újraelosztást, amely az alacsony foglalkoztatottságból és aktivitásból (n/e ráta) származik.

Egy másik ilyen paradigma, hogy a társadalombiztosítási rendszerben a nyugdíjjáradékok rögzítsék, és ehhez szerezzenek finanszírozást (DB), vagy a befizetendő járulékot, és (kissé leegyszerűsítve) mindenki aszerint kap, amennyit befizetett. A legtöbb országban DB, azaz nyugdíjjáradékkal meghatározott rendszer működik. A DB a nyugdíjigérvényhez alakítja a befizetendő járulékokat. Több országban bevezették az NDC-elszámolású nyugdíjrendszert (az európai államok közül Svédországban, Olaszországban, Lengyelországban), illetve a pontrendszert (pl. Németországban). Az NDC-ben, vagyis a névleges egyéni számlás rendszerben az egyéni befizetéseket tartják nyilván. A befizetések számértékét egy olyan elvi, belső kamatlábbal kamatoztatják, amely figyelembe veszi a demográfiai és a foglalkoztatottsági változásokat is. A pontrendszerben a befizetők a járulékfizetési idő alatt pontokat gyűjtenek, ennek az alapján határozzák meg nyugdíjjáradékok szintjét. A DB, NDC és a pontrendszer finanszírozása makroszinten felosztó-kirovó elven történik. Az NDC magas adminisztrációs költségek mellett csökkentheti a politikai kockázatot és a felosztó-kirovó elven már finanszírozhatatlanul magas, aggregált nyugdíjjáradékszinteket.

3.2.1. Ha a nyugdíjrendszer deficitese...

Sok országban fordítják az általános adóbevételek egy részét nyugdíjkifizetések finanszírozására. Ennek elsősorban két oka van. Az egyik, ha egy nyugdíjrendszer alapnyugdíjat – korábbi jövedelemtől és jogosultságtól független, minimális megélhetést biztosító összeget – fizet minden nyugdíjas korú, rezidens személynek. Az alapnyugdíj sok esetben mindenki számára ugyanazt a meghatározott összeget biztosítja, és nem kötik korábbi teljesítményhez. Emiatt nehéz lenne megindokolni a járulékszedés okát is. Az alapnyugdíj célja sokszor szociális: az időskori szegénység elleni védelem. Alapnyugdíj különböző formákban létezik Új-Zélandon, Kanadában, Írországban, az Egyesült Királyságban, de Hollandiában, Norvégiában és Dániában is.

A másik ok, amikor általános adókat használnak nyugdíjjogosultság fizetésére, hogy a felosztó-kirovó elven működő rendszerekben az ígért nyugdíjjövedelem néha nagyobb, mint az adott évben beszedett nyugdíjjáradékok mértéke. A DB-típusú rendszerekben ez könnyen előfordulhat, és politikai ellenállásba torkolna a nyugdíjak csökkentése. Ha valamely módon mégis sikerülne csökkenteni a nyugdíjakat (az NDC-típusú rendszerekben, ahol a belső kamatláb automatikusan kiigazítja, vagyis csökkenti a nyugdíjkifizetésként gyűjthető számla összegét), akkor pedig ismét az időskori elszegényedéssel kell szembenézni hosszabb távon. Alacsony foglalkoztatottság, aktivitás és kedvezőtlen demográfiai körülmények mellett az ilyen jellegű hiány tehát elkerülhetetlen: nem a nyugdíjrendszeren belül kezelhető problémáról, hanem társadalmi-gazdasági problémáról beszélünk. A deficit nem feltétlenül jelenti azt, hogy a nyugdíjrendszert rosszul tervezték, vagy rosszul működik.

3.3. Nemzetközi kitekintés: finanszírozási kockázatok számokban

Az OECD [2011] és az Eurostat [2011] adatbázisait felhasználva, összegyűjtöttem a fenti változókra vonatkozó adatokat, és megbecsültem a belső járulékkulcsokat, valamint ezek összetevőit. Nem minden országra van hozzáférhető adat, de húsz országra így is sikerült a kulcsmutatókat megragadni. Sajnos, a nemzetközi adatbázisok nem elsősorban nyugdíj-elemzésre gyűjtik a statisztikákat, így több adat is hozzáférhető, nem az adott ország

nyugdíjintézetétől származik. A trendek nagy vonalai azonban az alábbi statisztikákon is jól látszanak. A táblázatba olyan országok adatai is bekerültek, amelyekről a paradigmacsoportokban nem tettem említést; azért, mert érdekesek lehetnek, és volt hozzáférhető adat. Az országokat a számított belső járulékkulcs alapján rendeztem növekvő sorrendbe.

Céлом a társadalmi finanszírozási lehetőségek és veszélyek bemutatása, ezért az itt becsült adatok eltérhetnek egy más célú, például múltbeli fizetéseket közlő adattábla számértékeitől. A foglalkoztatási intenzitásban a 2001-ben foglalkoztatottak számának és a 2001-ben 15–64 éves népesség létszámának a hányadosa szerepel. A 15–64 éves korú egyéneket határozta meg aktív korúként. Bár az egyes országokban eltérőek az életkörülmények, a várható élettartam, ennél fogva eltér a gazdaságilag aktívan eltölthető évek száma is, viszont országonként eltérő korhatárokat alkalmazva, belevennék az adott országok gazdaságpolitikai döntését: a nyugdíjkorhatárt is, ami torzítaná a számba vehető lehetőségek megítélését.

1. táblázat

Főbb finanszírozási mutatók 2001 körüli adatok alapján

	foglalkoztatási intenzitás	nyugdíj- intenzitás	demográfia	intenzitási hányados	„helyettesítési” ráta	rendszer- függetlenségi ráta	számított belső járulékkulcs	országocsoport
	e=E/A	n=N/B	B/A	n/e	p/w	d*i	β/a	
Egyesült Királyság	0,725	0,626	0,251	0,864	0,245	0,217	0,053	angolszász
Törökország	<u>0,478</u>	0,743	0,072	1,555	0,515	0,112	0,058	
Írország	0,650	0,760	0,173	1,169	0,312	0,202	0,063	angolszász
Svájc	0,792	0,584	0,234	0,738	0,409	0,173	0,070	kontinentális
Norvégia	0,775	0,633	0,251	0,817	0,407	0,205	0,083	skandináv
Németország	0,658	1,305	0,244	1,982	0,250	<u>0,484</u>	0,121	kontinentális
Csehország	0,653	<u>1,590</u>	0,193	<u>2,435</u>	0,378	<u>0,471</u>	0,178	posztszoc.
Dánia	0,759	<u>1,320</u>	0,218	1,741	0,472	0,379	0,179	skandináv
Franciaország	0,620	1,143	<u>0,250</u>	1,843	0,397	<u>0,461</u>	0,183	kontinentális
Olaszország	<u>0,549</u>	0,709	<u>0,276</u>	1,291	0,537	0,356	0,191	Dél-Európa
Hollandia	0,725	1,071	0,213	1,477	0,624	0,294	0,197	kontinentális
Portugália	0,686	1,147	<u>0,249</u>	1,671	0,479	0,416	0,199	Dél-Európa
Luxemburg	0,630	0,902	0,208	1,432	0,710	0,297	0,211	kontinentális
Svédország	0,752	1,187	<u>0,283</u>	1,578	0,474	0,446	0,212	skandináv
Szlovákia	<u>0,569</u>	<u>1,645</u>	0,161	<u>2,894</u>	0,466	<u>0,465</u>	0,217	posztszoc.
Lengyelország	<u>0,535</u>	<u>1,576</u>	0,190	<u>2,949</u>	0,430	0,356	0,241	posztszoc.
Finnország	0,683	1,440	0,238	2,107	0,498	<u>0,502</u>	0,250	skandináv
Ausztria	0,682	<u>1,384</u>	0,228	2,029	0,570	<u>0,462</u>	0,263	kontinentális
Spanyolország	<u>0,588</u>	1,025	<u>0,247</u>	1,743	0,676	0,431	0,291	Dél-Európa
Görögország	<u>0,556</u>	1,126	<u>0,249</u>	2,024	0,800	<u>0,504</u>	0,403	Dél-Európa
Magyarország	<u>0,562</u>	<u>1,798</u>	0,234	<u>3,199</u>	0,557	<u>0,750</u>	0,418	posztszoc.

Forrás: saját számítás az OECD [2011] és az Eurostat [2011] adatai alapján

A nyugdíjintenzitás a 2001-ben nyugdíjasok számának (ideértve a rokkantnyugdíjasokat is – Eurostat [2011] adat) és a demográfiai értelemben nyugdíjas korú (65 éves vagy annál idősebb) népesség létszámának a hányadosa. A nyugdíjkorhatár nem egységes – így a táblázat nem pontosan az adott ország nyugdíjintézeteinek hivatalos adatait mutatja, hanem azt, hogy ha minden országban egységesen 65 év lenne a tényleges nyugdíjkorhatár, akkor milyen finanszírozási problémák állnának fenn. Végső soron a nyugdíjkifizetések az átlagos nyugdíjszint és a nyugdíjasok létszámának szorzata, a járulékalap pedig a foglalkoztatottak és az átlagos bérszint szorzata, így a β/α arányt nem befolyásolja az, hogy egységesen 65 évnek kezeljük a demográfiai értelemben vett idősök korhatárát.

3.3.1. Demográfiai problémák

Bár sok országban fokozottan figyelnek a korfa átalakulására és a nyugdíjas korúak arányának emelkedésére a társadalmakon belül, ma (2001 környékéhez képest még kevés a változás) a fejlett gazdaságokban 16–28%-a idősebb 65 évesnél. Azokban az országokban, ahol a várható élettartam hosszabb (pl. Svédországban, ahol a B/A ráta a táblázat szerint magas), ott a nyugdíjkorhatárt 65 évnél későbbre is tehetik, igazodva ezzel az egyes életszakaszok megnyúlásához. Azokban az országokban ahol rövidebb a várható élettartam, ott valószínűleg 65 év alatt van a korhatár, de az aktív élettartam és a nyugdíjas élettartam éveinek számát arányban lehet tartani. Jelenleg a 65 éves korúak száma relatíve magas a 15–64 éves korúak létszámához képest az Egyesült Királyságban, Franciaországban, Németországban, Olaszországban, Portugáliában, Svédországban, Spanyolországban és Görögországban. Ezekben az országokban – a várható élettartamot is figyelembe véve – reális lehet a nyugdíjkorhatár emelése. Kiemelendő, hogy az összes dél-európai országnál jelentkeznek a demográfiai nehézségek.

3.3.2. Intenzitási problémák: foglalkoztatottak, nyugdíjasok aránya

A foglalkoztatottságból származó problémák három dél-európai és három posztoszocialista országban jelentkeznek. Az alacsony foglalkoztatottság okozta veszélyt tovább fokozza az, hogy a bemutatott országok közül Szlovákiában, Lengyelországban és Magyarországon a nyugdíjasok aránya is magas a 65 éves népességhez viszonyítva. Ennek egy része betudható az alacsonyabb várható életkornak, de ki kell emelni azt a rokkantnyugdíjazási hullámot is, amelynek okán ma is körülbelül 350 ezer fő korhatár alatti rokkantnyugdíjas él Magyarországon, míg öregségi nyugdíjas körülbelül 2100 ezer fő, és ebből is nagyjából 210 ezer ember korhatár alatti öregségi nyugdíjjal rendelkezik (ONYF [2010]).

Az együttes hatásokat a rendszerfüggőségi ráta méri. Érdekes, hogy olyan országokban is nagy lehet a rendszerfüggőség, amelyeknél az egyes problémákat nem kellett külön kiemelni. Itt a hatások eredője, együttmozgása miatt nagyobb a kockázat. A legnagyobb, a többi gazdasághoz képest kiugróan magas mértékű rendszerfüggőséget Magyarországon tapasztalunk. A második vonalba tartozó országok között találjuk Görögországot, Finnországot, Ausztriát, Szlovákiát, Franciaországot, Csehországot és Németországot is.

A rendszerfüggőséget viszont lehet csillapítani. A reálbérekhez képest alacsonyabb nyugdíjszintet megállapító Dánia és Németország, vagy Ausztria például kompenzálhat alacsonyabb nyugdíjjal, hiszen ez is elég magas, a megélhetésben nem okoz végletes időskori elszegényedést. Más országok, mint például Görögország, Törökország, Írország vagy Portugália már nem csökkentheti a nyugdíjszintet, mert így is jelentős az idős elszegé-

nyedők aránya ezekben az országokban (13,5%-nál nagyobb azon 65 éven felüliek aránya, akiknek a teljes népesség mediánjövedelmének a felénél kevesebb jövedelmük van).²

Második módja a rendszerfüggőség csillapításának, hogy a 65 éven felüliek is vállalnak munkát, részmunkaidős munkatevékenységeket. Az aktív időszak (ami nem a kényszerű munkavégzés) mint lehetséges alternatíva már sok országban gazdaságpolitikailag és társadalmilag is támogatott, és a figyelem középpontjában áll.

Harmadik módja a rendszerfüggőség csillapításának az, ha érett magánnyugdíj-pénztári rendszer létezik, és a nyugdíjasok jövedelmük egy részét tőkejövedelemként kapják meg. Ez megoldja a demográfiai problémákat, de nem oldja meg a foglalkoztatottsági gondokat. Azokban az országokban, ahol alacsony a foglalkoztatottság ma, várhatóan pótló munkajövedelem nélkül elszegényedő, vagy éppen kényszerdolgozó nyugdíjasokkal fogunk találkozni 20-30 év múlva.

3.3.3. A nyugdíjparadigmák és a finanszírozási helyzet kapcsolata

Igen magas nyugdíjkifizetés/járulékalap hányadossal rendelkezik Görögország és Magyarország is. Ezekben az országokban a felosztó-kirovó nyugdíjrendszerben beszedett járulékok nem fedezik egészében a nyugdíjkifizetéseket, így általános adóból kell finanszírozni a nyugdíjkövetelések egy részét. Ha az adott ország emellett jelentős államháztartási hiánnyal, esetleg jelentős államadóssággal is küzd, ez súlyos problémákat jelent a nyugdíjkövetelések kifizetését illetően.

Meglepően alacsony hányadost találunk az angolszász hagyományú országokban. Ezekben az országokban is emelkedik az idősök aránya, viszont képesek érett tőkefedezeti rendszert üzemeltetni. Így is meglehetősen alacsony alapnyugdíjakat adnak, amelyek a társadalom egy bizonyos rétegét – azokat, akik korábban képtelenek voltak gyűjteni – nem fogják megvédeni az elszegényedéstől. A pénzügyi krízis alatt is sokat veszítettek értékükből a megtakarítások. A belső járulékfizetési kulcs alacsony volta ugyan nem jelez problémát, de társadalmi terhek és kockázatok itt is léteznek.

A kontinentális országokban jellemzően alacsony a belső járulékkulcs nagysága. Ezalól igazi kivétel Ausztria, ahol viszont relatíve magasak a nyugdíjak, de a finanszírozás Ausztriában nem jelent problémát. Bár Franciaországban alacsonynak tűnik a kitüntetett mutató, nem szabad megfeledkezni arról, hogy rendszerfüggőség szempontjából Franciaország érzékeny, így várhatóan parametrikus kiigazítások lesznek a francia rendszerben.

A skandináv államokban egyaránt találkozunk alacsonyabb és magasabb belső járulékkulcsokkal. Az átlagos nyugdíjszint/átlagos jövedelem arány mindenütt alacsony, más mutatók pedig sem magasak, sem alacsonyak. Egyik országnak sem jelent jelenleg problémát nyugdíjrendszerének a fenntartása; rövidebb távon biztosan nem.

A posztoszocialista országok közül Csehországban viszonylag alacsony, míg Szlovákiában és Lengyelországban magas, Magyarországon pedig kiemelkedően magas a belső járulékkulcs. Utóbbi országokban csak a foglalkoztatás növekedését eredményező, gazdasági változások hozhatnak igazi javulást a nyugdíjrendszerben.

A dél-európai országok csoportjában inkább magas a belső járulékkulcs, s így a terhek nagysága is. Mindezt kiegyécsíthetjük azzal a már említett ténnyel, hogy ezekben az orszá-

2 OECD [2009], 64. o.

gokban szinte kizárólag felosztó-kirovó elven működő, állami nyugdíjrendszer létezik, és a jelenlegi nyugdíjkifizetések egy részét ma is általános adókból fedezik. A relatíve magas államadósság mértéke is a nyugdíjfizetések stabilitása ellen szól.

Vajon az adott paradigmát működtető országok finanszírozási helyzete közelinek mutatkozik-e? Csak amennyiben a földrajzi, kulturális és gazdasági közelség ezt megengedi. Ha a gazdaság nehézségekkel küzd, a nyugdíjrendszerben is problémák jelentkeznek. A jövedelemarányosság, -elosztási kérdések még inkább kiéleződnek, ha kevésből kell osztani.

3.4. Miből származik a nyugdíjasok jövedelme az egyes paradigmacsoportokban?

Az országcsoportokon belül meglehetősen hasonló a nyugdíjasok jövedelmeinek forrása. Az OECD 2009-es, nyugdíjrendszereket ismertető tanulmányában háromféle jövedelemforrást különböztetett meg³: állami (társadalombiztosítási) juttatásokat, munka- és tőkejövedelmeket. Az állami juttatás az állami társadalombiztosítási rendszeren belüli nyugdíjjáradékot jelenti, a munkajövedelem csak munkavállalással keletkezhet, míg a tőkejövedelem kategóriájába a tőkefedezeti elven működő magánpénztárakat és a befektetési-megtakarítási formákból szerzett jövedelmeket is beleértik.

A jövedelmek forrásszerkezetének és a paradigmacsoportoknak a vizsgálatához egy összesítő táblázatot készítettem. A táblázatban a jövedelemarányos állami rendszer nélküli angolszász hagyományú országokat *angolszász – 1*-nek, a többieket *angolszász – 2*-nek neveztem. A táblázatba néhány kivételt – így Koreát és Japánt is beillesztettem alternatív viszonyítási pontként: ezek a nyugdíjrendszerek nagymértékben eltérnek az európaiaktól.

2. táblázat

Nyugdíjasok jövedelemforrása országcsoportonkénti bontásban

	Állami transzfer	Munkajövedelem	Tőkejövedelem
angolszász – 1	55,0	18,8	26,2
angolszász – 2	42,1	21,4	36,6
angolszász	47,9	20,0	32,0
skandináv*	61,4	11,2	27,4
Dél-Európa	68,8	25,7	5,5
kontinentális**	79,7	12,4	7,9
posztszoc.	80,2	18,6	1,3
Finnország	14,5	11,5	74,0
Hollandia	48,2	9,9	41,9
Korea	15,1	58,5	26,3
Japán	48,3	44,3	7,4

Megjegyzés: *kivéve: Finnország **kivéve: Hollandia

Forrás: OECD [2011]

A legmagasabb tőkejövdelmek (harminc százalék) az angolszász hagyományú országokban keletkeznek. Magas a tőkejövdelmek aránya a skandináv államokban is, ahol kötelező a magánpénztári tagság valamilyen formája. A skandináv országokban meglehetősen magas a tőkejövdelmek aránya, elsősorban a dán és a norvég adatoknak (kötelező magánpénztári részvétel) köszönhetően. Finnország adata jelentősen eltér a többiekétől, de csak azért, mert az állami kifizetésű, tőkésített járadékokat tőkejövdelemként tüntették fel. Az OECD más elemzéseiben a többi skandináv ország adataihoz hasonló számokkal dolgozik. Ezenkívül magas a tőkejövdelmek aránya Hollandiában is, ahol kötelező magán-nyugdíjpénztári rendszer is működik.

Még az angolszász országcsoportban is meglehetősen magas az állami juttatások aránya, ötven százalék körüli. Figyelemre méltó, hogy a jövdelemarányos rész nélküli (pl. csak alapnyugdíjjal rendelkező) országokban mennyivel magasabb az állami transzfer aránya.

A posztzocialista, a kontinentális és a dél-európai országokban 70-80 százalék körüli a társadalombiztosítási rendszeren keresztül juttatott jövdelem. Ez nem véletlen: mindhárom csoportban erős hagyománya van az állami rendszerhez való kötődésnek.

Számos országban a nyugdíjasok is vállalhatnak munkát. Legjellemzőbb példa Japán és Korea: a két ázsiai országban a jövdelem 50 százaléka munkajövdelemből származik. Így van ez Dél-Európában is, ahol az itt élő idősök csoportjában a jövdelem 25 százaléka munkajövdelem. Az OECD elemzése ezt azzal magyarázza, hogy sok olyan idős van, aki nem szerzett teljes jogosultságot megfelelő nyugdíjjáradékszint elérésére, ezért dolgozik. A skandináv és a kontinentális országokban viszont nem jelentős a nyugdíjasok munkavállalásból származó jövdelme.

Az időskori jövdelmek forrása összhangban áll a paradigmákkal. A belső járadékkulcsok ott lehetnek alacsonyabbak, ahol van a tőkepiacnak is tere; de láttuk, hogy az alacsony belső járadékkulcs még tőkepiaci takarékoskodás mellett is alacsony átlagos nyugdíjszintet eredményezhet. A bevezetett és működtetett nyugdíjparadigma mint intézményrendszer jelentősen befolyásolja a nyugdíjforrások szerkezetét.

3. táblázat

Paradigmák és átlagos belső járulékkulcsok

		társadalombiztosítás							belső járulékkulcs átlagok	
		csak alapnyugdíj		NDC		pontrendszer		DB		
magánnyugdíj- pénziátrak	önkéntes, jelentős	Írország, Ausztrália, Új-Zéland	6,0%					Egyesült Királyság, USA, Kanada	5,3%	5,7%
	kötelező	Dánia, Hollandia	18,8%	Svédó.	21,2%	Norvégia	8,3%	Belgium, Svájc, Finno.	16,0%	16,1%
	önkéntes, kismértékű					Német- ország	12,1%	Görög- ország	40,3%	26,2%
	önkéntes nem jelentős			Olasz- ország, Lengyel- ország*	21,6	Szlovákia	21,7	Spanyolo. Portugália Ausztria Franciao. Magyaro. Cseho.	25,5%	22,9%
	belső járulékkulcs átlagok		12,4%		21,4%		14,0%		21,8%	17,9%

Megjegyzés: * Magyarország kötelező magánrendszerét napjainkban formálják át önkéntes alrendszerre, Lengyelországban ma még hivatalosan kötelező magánrendszer létezik, de jelentősen csökkentett járulékkulcsokkal.
Forrás: A számértékek nélküli, kiinduló táblázatot l. HAVRAN [2011]

A 3. táblázatban összefoglaltam a belső járulékkulcsokat (ha több ország van egy négyzetben, akkor azok átlagait), és a választott paradigmákat. Jól látható a bal felső sarok és a jobb alsó sarok közötti két végpont, és az is, hogy a két póluson kívül mennyi változat él.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban azokat a lehetséges paradigmaválasztásokat foglaltam össze, amelyeket Európa egyes országai a nyugdíjrendszerük működtetésével hoztak létre. Jó lenne előre látni, hogy tizenöt, illetve harminc év múlva hol fognak elhelyezkedni ugyanezek az országok a nyugdíjparadigma-térképen. Emiatt is van létjogosultsága, hogy a jövőre vonatkozó paradigmaszcenáriókat készítsünk számítógépes mikroszimulációk segítségével, amire a Nyugdíj és Időskor Kerekasztal is vállalkozott 2007 és 2009 között.

A jelenlegi összkép sohasem lehet teljes, hiszen számtalan nézetből lehet vizsgálni az időskori gondoskodás rendszerét. A tanulmánybeli csoportosítás és a helyzetértékelés alapján látszanak azonban alternatívák, amelyek egyes országokban járhatónak bizonyultak. Az is látszik, hogy nem minden ország számára ugyanaz a járható út, hiszen meglehetősen eltérő helyzetben voltak és vannak jelenleg is a gazdaságok. Minden országban valamilyen

értelemben művészet az általánosan elfogadható nyugdíjparadigmák és paraméterek együttes kialakítása. Magyarországnak szintén van lehetősége kontinentális, dél-európai, vagy akár még a skandinávhoz hasonló paradigmáutak kijelölésére is, azonban a nyugdíjrendszeren kívüli gazdasági tényezőkön, elsősorban a foglalkoztatottságon kell javítani ahhoz, hogy ne vezessen társadalmi konfliktusokhoz a finanszírozás, és a nyugdíjrendszeren belüli paradigmamegoldások előnyeit, és ne hátrányait érzékeljük. Fontos, hogy egy-egy paradigmára ne elérendő *célként*, hanem az időskori gondoskodás során felvetődő problémák megoldását elősegítő *eszközként* tekintsünk.

IRODALOMJEGYZÉK

- AUGUSZTINOVICS MÁRIA [1999]: Nyugdíjrendszerek és reformok az átmeneti gazdaságokban. *Közgazdasági Szemle* XLVI. július–augusztus, 657–672. o.
- BORZA GÁBOR [2010]: A kötelező járadékokról. *Hitelintézet* 2010/2., 165–173. o.
- Eurostat [2011]: Az European Commission statisztikai hivatalának adatbázisa, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home/> (letöltve: 2011. január 3.)
- GÓRA, M.–PALMER, E. [2004]: Shifting Perspectives in Pensions, IZA Discussion Paper Series No. 1369, október
- HAVRAN DÁNIEL [2010]: Nyugdíjparadigmák az EOOD országokban. Nemzetközi áttekintés. In: HOLTZER PÉTER (szerk.) [2010]: Jelentés a Nyugdíj és Időskor Kerekasztal tevékenységéről. Budapest, 311–392. o.
- HAVRAN DÁNIEL [2011]: Nyugdíjrendszerek: fő irányvonalak a nagyobb európai gazdaságokban. *Európai Tükör* (megjelenés alatt)
- HOLTZER PÉTER [szerk.] [2010]: Jelentés a Nyugdíj és Időskor Kerekasztal tevékenységéről. Miniszterelnöki Hivatal, Budapest
- ISSA [2011]: International Social Security Association, Social Security Worldwide adatbázis, <http://www.issa.int> (letöltve: 2011. január 3.)
- KOVÁCS ERZSÉBET [2008]: A nyugdíjparaméterek nemzetközi összehasonlítása. *Biztosítási Szemle* LIV. évf. 3. sz., 26–37. o.
- MATITS ÁGNES [2005]: Az önkéntes pénztárak helyzete és jelentősége. *Hitelintézet* 2005/4., 1–16. o.
- MATITS ÁGNES [2006]: A magánpénztárak hatékonysága – avagy az ördög most is a részletekben van. *Hitelintézet* 2006/1–2., 22–47. o.
- MATITS ÁGNES [2009]: A magánnyugdíjpénztárak problémáiról. *Hitelintézet* 2009/4., 259–277. o.
- MATITS ÁGNES [1988]: The Baby Boom, The Baby Bust, and the Housing Market. NBER. Working Paper. No. 2794., <http://www.nber.org/papers/w2794.pdf> (letöltve: 2011. január 3.)
- MOSOLYGÓ ZSUZSA [2009]: A népességőregedés és a vagyonszaporodási hipotézis. ÁKK-elemzések (kézirat), www.allampapir.hu (letöltve: 2011. január 3.)
- NYIKA [2007]: Magyar nyugdíj-taxonómia. (Proposed Taxonomy for Pension Plans and Pension Funds magyar fogalmainak hozzárendelése, munkaanyag). Kézirat.⁴
- NYIKA [2008]: A nyugdíjrendszer fogalmainak magyarázata (munkaanyag). Kézirat.⁵
- OECD [2007]: Pensions at a Glance. OECD-kiadvány
- OECD [2009]: Pensions at a Glance: Public Policies Across OECD Countries. OECD-kiadvány
- OECD [2010]: Az OECD statisztikai adatbázisa, <http://stats.oecd.org/wbos/Index.aspx> (letöltve: 2011. január 2.)
- ONYF [2010]: Nyugdíjban, nyugdíjszerű ellátásban részesülők száma ellátástípusok szerint és az ellátások átlagösszegei. www.onyf.hu (letöltve: 2011. január 2.)
- SIMONOVITS ANDRÁS [2002]: Nyugdíjrendszerek: tények és modellek. Typotex, Budapest
- YERMO, J. [2002]: Revised Taxonomy for Pension Plans, Pension Funds, and Pension Entities. OECD-kiadvány, www.oecd.org/dataoecd/34/23/2488707.pdf (letöltve: 2008. május 8.)

4 A kézirat 2008 és 2010 között a <http://nyugdij.magyarorszagholnap.hu> holnapon elérhető volt, a cikk megjelenésekor már nem hozzáférhető.

5 L. előző lábjegyzet